

UDK: 801.3:801.54:808.61/62
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 6/1988

Nada Vajs

Zavod za jezik IFF, Zagreb

O ETIMOLOŠKIM NAZNAKAMA U RJEČNIKU HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA JAZU

Prvi se svesci našeg najvećeg povijesnog jednojezičnog *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* počinju pojavljivati 80-ih godina 19. stoljeća i njegovo se izlaženje proteže sve do druge polovice 20. stoljeća. Etimološke naznake u Rječniku predstavljaju apsolutni *novum* za našu leksikografiju¹. Rječnik se pojavljuje u vrijeme kada je u evropskoj lingvistici etimologija već bila priznata kao temelj lingvističkih istraživanja. Pojavljuje se, štoviše, u vrijeme kada su se u evropskoj lingvistici počeli iskazivati prvi plodovi mladogramatičarskog učenja, sa svim korekcijama koje su doživjele prvotna historijsko-poredbena indoeuropeistika, a time i romanistika i germanistika i slavistika.

Prije nego što razmotrimo način etimologiziranja u Rječniku njegova prvog urednika i obrađivača, Đure Daničića (*A-čobo*), prisjetimo se nekih bio-bibliografskih podataka koji su pertinentni za predmet.

Na studiju u Beču, kao Miklošičev đak (1845), Daničić se upoznaje s novim metodama u indoevropskoj lingvistici. Spoznaje i znanje koje je tamo stekao odigrali su presudnu ulogu u oštroj polemici što ju je vodio sa M. Svetićem, boreći se uz jezičnog reformatora Vuka Karadžića za novi standardni jezik na novoštokavskoj osnovi. Izrazio je to u, danas već historijskoj, knjižici *Rat za srpski jezik i pravopis* (1847). Nedvojbeno je da mu je u toj polemici nadasve pomogla njegova upućenost

¹ Ovdje se nećemo zadržavati na ranijim pokušajima etimologiziranja koji su uglavnom bili u duhu i na razini jezične znanosti s početka 19. stoljeća, a osim toga etimologije nisu nikada bile sastavni dio jednojezičnog rječnika. Mislimo pritom na Katančića i njegov *Pravoslownik* (nedovršeni rukopis rađen od 1815. do 1824), koji Čevapović karakterizira kao *Etymologicon illyricum ad leges philologiae dialecto bosnensi exactum* (cit. u T. Matić *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Djela HAZU, Zagreb 1945, str. 139), i na Babukića koji je unutar *Ilirske slovnice* (1854) posvetio posebno poglavlje *Rječoslovju* (tj. morfologiji, i unutar toga tvorbi riječi, str. 38—163, koje se tvore pomoću »korenja i glasovah ili slovah, koja im se pridjevaju«, str. 42, i zato »sve riječi u jeziku mogu se po etimologiji razdijeliti na korene, proizvodne i složene«, str. 162). S gledišta etimologije kao znanstvene discipline, koja se konstituirala u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon mladogramatičarskog pokreta, sve su to samo pokušaji pronalazačenja oblične veze među riječima, kroz semantičko (sadržajno) povezivanje (Katančić) i oblično izvođenje riječi iz jednosložnih korijena (Babukić) koje je rađeno po uzoru na *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1882) Dobrovškoga, za kojeg se drži da je utemeljitelj slavistike.

u tadašnje kriterije i metode poredbene lingvistike, u genetsku klasifikaciju jezika, što je nužno dovelo do obaranja svih diletantskih Svetičevih argumenata².

Pokazalo se da je u to vrijeme u lingvističkoj znanosti Daničić bio doista daleko ispred svojih sunarodnjaka. Međutim, nakon što je 1877. objavio *Korijene*³, koje je radio po uzoru⁴ na Fickov etimološki rječnik⁵ i prihvatio sve njegove jednosložne korijene i bez posebne kritičnosti preslikavao ih na hrvatski ili srpski materijal⁶ i, ono što je još važnije, ustrajao u takvu postupku u izradi Rječnika, Daničić ostaje na sporednom kolosijeku historijsko-poredbene metode.

No, s druge strane, valja priznati da ostati neprestano istim intenzitetom u toku svih evropskih lingvističkih i posebno slavističkih strujanja, a istodobno biti začetnikom jednog takva velikog djela kao što je *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* i sam ga ostvarivati, nije bilo nimalo lako. Osim toga, iskustvo pokazuje da znanstvenici starije generacije gotovo redovito pružaju, na ovaj ili onaj način, otpor prema kritici⁷ što je mladi upućuju njihovim djelima i gotovo prema svakoj novini u metodi i gledanjima. Doduše, danas bismo mogli reći da je bilo prilike da se barem u toku redigiranja Rječnika ispravi ili ukloni ono nekritičko izvođenje naših oblika izravno iz indoevropskih korijena. Međutim, čini se da je Daničiću postalo gotovo nemoguće onom istom lakoćom kao ranije prihvatiti nove spoznaje koje su s evropske lingvističke scene nadolazile kao plima, pa je uporno ostajao pri svojim stavovima i metodi rada iz *Korijena*.

Pogledamo li malo etimološka istraživanja poredbene indoevropske lingvistike

² V. o tome nezaobilazni prilog R. Katičića »Daničić kao indoeuropeist«, *Zbornik o Đuri Daničiću*, Zagreb—Beograd 1981, str. 423—432.

³ *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb 1877.

⁴ U predgovoru svoje knjige Daničić sam ističe uzor koji je slijedio: »Po sebi se razumije da sam se postavljajući korijene pomogao kako sam znao djelima drugih ljudi, a najviše Fickovijem rječnikom«, *op. cit.* str. 111.

⁵ August Fick *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen*, I—IV, Göttingen 1874—6.

⁶ I sam Daničić u uvodu *Korijena* kaže: »Rad sam bio u ovoj knjizi i pokazati korijene svih riječi srpskoga ili hrvatskoga jezika sa značenjima koje dolazi riječima od korijena«, str. 111.

⁷ Usp. Jagićevu recenziju »Istorije oblika i osnova«, *Archiv* 2, 1877, str. 156—163 i Brücknerov prikaz »Korijeni«, *Archiv* 3, 1878, str. 155—6. Na taj je prikaz Daničić uvrijeđeno reagirao polemikom brošuram *An meinen jüngsten Rezensenten*. Agram 18781, kojom posredno pogađa i Jagića. Nakon vrlo suzdržane, ali objektivne Brücknerove recenzije, na koju Daničić pomalo uvredljivo reagira, Brückner ponovo, ovaj put bez okolišanja, direktno odgovara na napade, suvereno se krećući u toj problematici (»Zum Entgegnung«, *Archiv* 3, 1878, str. 510—14). Moglo bi se reći da je Brückner u odnosu na Daničića bio upravo u onom položaju u kojem je Daničić, pred tridesetak godina, bio prema Svetiću!

⁸ Etimološko se tumačenje, istina s drugačijim oslanjanjem na korijene, ipak dugo održalo u izradi etimoloških rječnika. Najbolji je primjer Waldeov *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* iz 1906, no sasvim će drugačije izgledati Hoffmanova obrada toga rječnika u idućim izdanjima. Govoreći o njemu, Meillet kaže da je to u svakom pogledu nova knjiga (Predgovor, str. III). Upravo kao reakcija na Waldeov etimološki postupak nastaje Ernout-Meilletov *Dictionnaire étymologique de la langue latine* iz 1932. Grubo uzevši, mogli bismo reći da se Budmanijeva, pa kasnije i Mareticeva obrada odnose prema Daničićevoj kao Ernout-Meillet prema Waldeu. Jednako kao što je Walde htio (a Hoffman donekle i nastavio) svu latinsku leksičku građu obuhvatiti korijenima, to je isto htio i Daničić za hrvatski ili srpski jezik. Uređujući i obrađujući drugi Waldeov rječnik, to jest *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (Berlin—Leipzig 1927—1932), Julius Pokorny ne upada u istu grešku, već, prema dostignućima znanosti svoga vremena, daje potpuno novi usporedni rječnik.

u kojima je Fick svojevremeno bio jedan od najuspješnijih etimologa i vodeći indoevropeist, vidimo da su u središtu tih istraživanja stajala fonetska i morfološka pitanja, to jest ona pitanja koja se odnose na jednakomjernost glasovnog razvoja i na svođenje riječi na jedan iskonstruirani jednosložni indoevropski korijen koji je služio kao polazna točka za uspoređivanje pojedinih oblika riječi srodnih jezika. Pravo se značenje neke riječi moralo uvijek dovoditi u vezu s prvotnim značenjem korijena i formanata. Sa tako iskonstruiranim indoevropskim korijenima praktična je etimologija, ako se tako može reći, dospjela do izrazito apstraktnih prvotnih nosilaca značenja koji nisu više nikome bili uvjerljivi i koje je već 1880. bilo teško držati za stvarne etimone⁸.

Dakle, u vrijeme kada Daničić tek pristupa razradi koncepcije za Rječnik (oko 1867), već dolazi do afirmacije mladogramatičara, a izvođenje iz indoevropskih korijena nije više izravno i ne naliči na Fickov postupak.

U *Ogledu* (1878) Daničić vrlo sažeto navodi dvije vrste etimologija: a) postanje »tuđih« riječi⁹ i b) korijen riječi¹⁰ (dakako, slavenskih).

Najcjelovitiju, pa možda i najoštriju kritiku Daničićeva rada na Rječniku dao je T. Maretić¹¹. Posebno strogim riječima opisuje ovaj drugi tip etimologiziranja: »Tumačeći postanje riječi držao se svoje knjige *Korijeni* (1877), koja je puna i prepuna samovoljstva i fantazije, da pored sve ozbiljnosti, s kojom ju je pisac pisao, pripada među najneozbiljnije etimološke radnje u cijeloj Evropi, što ih je ikad napisao« (o. c. str. 91).

Kao što smo već rekli, indoevropski korijeni s apstraktnim značenjima koja se gotovo alkemijski pretaču jedno u drugo, a bez praslavenskih likova ili paralelnih likova u ostalim slavenskim jezicima, danas nam više ništa ne kazuju i nisu ni u Daničićevo vrijeme predstavljali etimologiju. Na primjer s. v. *bacati* (1, 137) on kaže: »Postańa još tamna: može biti od korijena *bhak*, koji u nekim jezicima dolazi u značenju vezati (Fick 2, 163) a biće se razvio od kor. *bha*, udarati, koje će značenje biti prešlo preko zbijati i stezati u vezati, a značenje vezati i bacati mogu stajati jedno uz drugo onako kako je hvatati i bacati u hititi; isporedi *bočiti se*, *bečiti*, *bakati*, *bakļati*, *baknuti* (od kojega će posljedńega biti i postao *bacati* razvivši samo jednu stranu značenja, kojemu je druga strana, hvatati, ostala u *baknuti*)«, a pogledamo li malo riječi na koje on upućuje, ulazimo u labirint značenja i oblika iz kojeg je teško izaći. Npr. *bakļati* (1,160) »postańem upravo od *bakati* (koje vidi) ali s drugim značenjima koja korijen uzima: udarati, a po tom i bacati i lupati, brbljati, vikati, svađati se«, ili još *bakati* (1, 159), gdje čitamo: »Postańem može biti od kor. *bhak* (od *bha*) lupati, vikati, karati; isporedi *bakļati*, *baknuti*, i *bàcati*, i *bàk* (bik).« Uzmi-mo još primjer *bubla* (1, 70), gdje korijenom *bub* tumači ne samo naše riječi *bubati* i *bubań*, već i *bubreg*, koji, ako nije turcizam, a ono je stara posuđenica (možda avarskog podrijetla)¹².

⁹ »Kod svake će take riječi biti napomenuto da je tuđa i — ako se može — iz koga je jezika«, ARJ 23, Dodatak str. 6.

¹⁰ »Svakoј riječi treba kazati i korijen onako kako se može«.

¹¹ T. Maretić »Crtice o Rječniku naše akademije«, *Ljetopis JAZU* 31, 1916 (pretiskano u ARJ knj. 23, str. 15—54, što se ovdje i citira); o Daničiću kao etimologu usp. i V. Putanec »Daničićeva etimološka metoda s nacrtom povijesti etimoloških metoda u Hrvatskoј do njegova vremena«, *Zbornik o Đuri Daničiću*, Zagreb—Beograd 1982, str. 305—312.

¹² V. Skok 1, 224.

Što se tiče tumačenja stranih riječi Maretić je ispravno primijetio: »Najveći dio tuđinaka, koliko je on obradio, posve /je/ krivo, više puta baš smiješno, protumačen; izuzimaju se dakako one tuđinke kojima je postanje bilo lako naći i koje su već od prije bile protumačene« (o. c. str. 45). Naime, većinu je etimologija stranih riječi odveć sumarno i apodiktički izrekao, jer nije previše vodio računa ni o fonetском podudaranju ni o razlikama u semantičkoj vrijednosti.

Kao primjer fonetskog nepodudaranja navedimo tumačenje koje je dao za fitonim *alon* (1,76) »helleborus niger... riječ tuđa; može biti nem. *alant* preneseno na drugu bilku«, ili za ihtionim *arbun* (1,102) gdje kaže da se »talijanski zove pesce albero. Od lat. *arbor*«.

Za semantičku proturječnost navedimo leksem *antraga* (1,93) sa značenjem »travujina, korov... Postaćem će biti od grč. ἀνθέριξ (osje na klasu)¹³.

Što se tiče učenih posuđenica, čitatelju često ostaje da sam zaključi da li je semantički ekvivalent koji se iza natuknice donosi na latinskom istodobno i etimon. Npr. kod slijedećih posuđenica ne nalazimo naznake ni našeg ni izvornog značenja: *apelati se* (1,94) *appellare*: *apokalipsi* (1,94) *apocalypsis*: *apetit* (1,94) *appetitus*.

Negdje se pak odmah iza natuknice umjesto značenja na latinskom daje talijanski lik bez posebne naznake postanja. Npr. *artena* (1, 113) tal. *artena*; *apeo* (1, 94) tal. *appello*, *appellatio*; dok se kod istog tipa riječi, npr. *ambis* (1,80) naznačuje i semantizam na latinskom i tobožnje talijansko podrijetlo: »abyssus, propast, bezdanica... od tal. *abisso*, ἀβυσσος«, kažemo tobožnje, jer odnos talijanske i grčke riječi nije sasvim jasan¹⁴.

Turcizmi i neki arabizmi uglavnom su točno naznačeni: npr. ss. vv. *alet* (1, 67), *arslan* (1,113). Međutim, u tumačenju podrijetla većine orijentalnih riječi ne navodi se jezik posrednik, koji je obično turski, i on zapravo predstavlja neposrednu (bližu) etimologiju za naše likove. Npr. za l. *ambar* (1,79) kaže se da je od »pers. *anbâr* i *ambâr* i *hambar*«, a naše je *ambar* zapravo balkanski turcizam perzijskog podrijetla¹⁵, ili *amanet* (1,79) koje Daničić tumači iz »arapskog *emânet*«, a u biti je to turcizam arapskog podrijetla¹⁶.

Što se tiče posuđenica iz romanskih izvora, Daničić se dosta teško snalazio među čakavskim romanizmima, i to ne samo s gledišta etimologije već i semantičkih vrijednosti. Možda se upravo na tom materijalu više nego na kojem drugom očituje neodrživost takva etimologiziranja, jer je upravo romanska lingvistika mogla svoje zaključke temeljiti na čvrstoj potvrđenosti ne samo latinskog jezika već i njegovih razvojnih faza. Prvo izdanje Diezova etimološkog rječnika¹⁷ objavljeno je već 1854. godine, dakle punih dvadeset godina prije Daničićevih *Korijena*, a kad su oni objavljeni, već je bilo izišlo Diezovo četvrto izdanje.

Već ta dva datuma govore o tome da je nedopustivo hrvatskosrpsko *baklja* (1, 160) izvoditi od tal. *fiaccola*¹⁸, a da ne govorimo o Marulićevoj *argutli* »držalo

¹³ Za etimologiju v. Skok, 1, 42.

¹⁴ Za etimološko tumačenje v. Skok 1, 3 s. v. *abis*; W. v. Wartburg FEW 24, 62—44 ili, danas najpotpuniji talijanski etimološki rječnik, Max Pfister *Lessico etimologico italiano* (LEI), I/2, str. 216—225, Wiesbaden 1980.

¹⁵ V. Skok 1, 33 s. v. *ambar*.

¹⁶ V. Skok 1, 33 s. v. *amanet*.

¹⁷ F. Diez *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*.

¹⁸ Za etim. v. Skok 1, 96.

od krme (od timuna)«, koju Daničić (1,105) izvodi iz tal. *argola*¹⁹, ili *aptag* 1, 97 svežan«, za koje kaže da je »od tal. *attaco*, koje će biti došlo k nama sa *pt* umjesto *tt*«²⁰.

Ukratko možemo reći da ako se ne oslanja na tumačenje pomoću korijena, a to znači za svu postanjem neslavensku građu, Daničić traži, već prema jezičnom području, oblikom najbližu tuđu riječ u susjednom jeziku i njome tumači našu, a pri tome mu je često dovoljna i neznatna glasovna sličnost ili semantička bliskost. Najrječitiji su primjeri takva aproksimativnog etimologiziranja pokušaji tumačenja što ih daje za *bačva* (1, 143), kad kaže: »Postaňa još tamna; može biti od sr. lat. *bacchus* (labrum), *bacuum* (cadus minor. Ducange)«, ili kada za *brgud* (1, 639) kaže da potječe iz tal. *borghetto*²¹. Još je Maretić osudio takva olaka zaključivanja ovim riječima: »Kad je Daničiću došla koja tuđa riječ nepoznata postaňa, onda je on uzeo u ruke rječnike jezika, iz kojih su prodirale riječi u naš, pa je po nima dotle premetao, dok nije našao koju koja bi mogla biti izvor onoj našoj.«²²

Matija Valjavec²³ bio je samo jednu godinu (1882—83) urednikom Rječnika, pa se u tom periodu, s obzirom na materijal koji je obradio (*čoga* — *čužiti*) nije ni moglo očekivati neke bitne promjene.

Nastavljujući rad, nakon autoriteta kakav je bio Daničić, Valjavec shvaća još kao svoju obavezu da citira Daničićovo mišljenje ako se riječ nalazi u *Korijenima* ili *Osnovama*, ali se, iako vrlo polako, počinje od njega udaljavati. Vidi se to na nekoliko njegovih postupaka.

a) Formulacijama kao: »postaňem po Daničiću«, »korijen je po Daničiću«, »Daničić misli da je« i sl., na neki se način ograđuje od njegova stava. Npr. s. v. *čpag* (2, 77) »postaňem po Daničiću... od korijena *skap* grabiti, grtati, hvatati«; s. v. *čun* (2, 100) »korijen je po Daničiću... *skar*. mahati, gnati, prolaziti«.

b) Iznosi mišljenja i drugih lingvista, kao Miklošiča, Matzenauera: npr. s. v. *čovjek* (2, 68) »postaňe mu učenaci jošte nijesu ustanovili. Daničić, osn. 270. piše: misli se da je *keru* slušati; ali prije bih rekao da je *kar* ići... po Miklošiču... joj je nastavak *ek*... dolazi u svim slovanskim jezicima«; s. v. *čun* (2, 100) »korijen je po Daničiću *kor*. 244 *skar* mahati, gnati, prolaziti. Miklošič... ispređa nem. *tschinakl*, a Matzenauer... sravnjuje i striem. *kiol*, skand. *kjöll*«.

Ponekad iznosi i svoj stav ali bez posebnih rješenja, kao npr. s. v. *čokot* (2, 58) »riječ tuđa bez sumne prem da je Daničiću domača, koji *kor*. 228 veli da joj je korijen *skak*, otkle s premještenim glasovima *čok* mjesto *koč*«.

c) Najzad, ponegdje nabraja i paralelne likove u slavenskim i drugim jezicima, pa grčke i latinske oblike, približavajući se nekako pravom rješenju. Npr. s. v. *čutura* (2, 111) »grč. *κάνθαρος*, lat. *cantharus*, slov. *čutara*, *čotara*, otkle mag. *scutra*, tur. *čotra*. isporedi i tal. *ciotola* od lat. *cotyła* grč. *κότυλος*«^{23a}

Pero Budmani je na Rječniku radio 24 godine (1883—1907) i u tom vremen-

¹⁹ Skok 1, 59: »Dalmatoromanski jezični ostatak (...) od lat. *ergeta* > srlat. *argata* (...) < grč. *εργάτης*«.

²⁰ V. Skok 1, 49.

²¹ V. Skok 1, 208: »Daničićovo izvođenje iz tal. deminutiva *borghetto* nije moguće ni fonetski ni semantički (...). Zbog toga se nadaje sama od sebe etimologija: lat. *virgultum* s betacizmom *v* > *č*«.

²² »Crtice«, cit. u ARj 23, str. 45.

²³ V. Antun Šojat, ARj 23, str. 96—103.

skom razdoblju obradio i uredio od *D* do *maslinski*. O njegovu etimološkom postupku također je dosta toga kazano²⁴ i iz svega bi se moglo utvrditi dvoje:

1) Budmani je od svih obrađivača-urednika bio najviše obaviješten o stanju suvremene lingvistike, pratio je svu dostupnu lingvističku literaturu, a to se djelotvorno odrazilo u etimološkoj obradi, ali i u točnom naznačavanju semantičke vrijednosti tumačenih riječi.

2) Budmani je posve napustio Daničićeve korijene i za polaznu je točku uzimao praslavenski korijen, do kojeg je dolazio uspoređivanjem odgovarajućih slavenskih riječi. Tek je potom prelazio na indoevropsku osnovu, zajedničku i drugim indoevropskim jezicima, pa je navodio likove iz baltoslavenske grupe jezika, sanskrta, latinskog i grčkog.

Posebno valja naglasiti da u to vrijeme izlazi Miklošičev etimološki rječnik slavenskih jezika²⁵, pa 1886. godina predstavlja na neki način pravu prekretnicu za slavistička etimološka zaključivanja. Kao ilustraciju takva dobra etimologiziranja navedimo samo etimološku obradu natuknice *dan* (2, 247): »U prva se vremena pisalo *danz*, tako je i staroslov.; ruski *denz*, češ. *den* i *deň*, pol. *dzień*. osnova je *danz* od indoevr. osnove *dina*, isporodi lit. *diēna*, snsk. *dina*, lat. *nun-dinae* (*novem-dinae*). korijen je *di(v)*, *sjati*.«

Dakako, u takvu se uspoređivanju slavenskih likova Budmani kadšto i prevario, pa je, smetnuvši s uma kronologiju uopće mogućeg nastanka riječi, kao za *katolik*, kazao da je riječ praslavenska²⁶.

Uočeno je već ranije da su riječi orijentalnog podrijetla etimološki preciznije obrađene, jer je redovito naznačavan put kojim smo ih primali. Za ono što Skok tumači kao balkanski turcizam koji može biti arapskog ili perzijskog podrijetla, i Budmani u svojoj obradi ispravno navodi iz kojega je lik primljen: npr. *erbab* (3, 30), »arap. tur. *erbab*, vještak«; *hergela* (3, 594) »stado koña, perz. *char-gele*, stado magaradi, tur. *hergele*, magaradi i koña«; *fajda* (3, 39) »korist, arap. tur. *fajda*«; *fitil* (3, 59) »arap. tur. *fitil*«.

Da bi se istakla Budmanijeva oštrina zaključivanja, valja posebno upozoriti na činjenicu da je on, obrađujući romanske elemente na našem obalnom potezu i suočivši se s dotada nepoznatim fonetskim rezultatima, oštroumno zaključio, i to prije Bartolijeva²⁷ otkrića dalmatskog jezika, da je u Dalmaciji morao postojati neki poseban romanski jezik. U tome su mu kasnija istraživanja, u prvom redu Bartolija i Skoka, dala punu potvrdu. Nedvojbeno se ustanovilo da se na istočnojadranskoj obali govorio poseban romanski jezik koji je duž obale postepeno nestajao, a posljednji je njegov govornik umro 1898. Predmletački romanski jezični supstrat u obalnim govorima, što je Budmani velikim znanjem i intuicijom otkrivao, u njegovoj se obradi pomnivo razlikuje od mladih, kasnije naslojenih romanizama (venecijanizama i talijanizama). Ta je činjenica, dakle, za našu lingvistiku od neo-

^{23a} Usp. Skok, 2, 248: »posuđenica iz balkanskog latiniteta *cotyhus* (grč. *κοτύλος* (...)) i u metatezi *cytulhus* (...) odatle rum. *ciutură* ... koja postade svebalkanska riječ«.

²⁴ Usp. najznačajnije prikaze: T. Maretić »Crtime«, *Ljetopis JAZU* 31, 1916; P. Skok »O etimološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika«, *Filologija* 1, 1957, str. 7—21; M. Moguš »Pero Budmani«, *ARj* 23, str. 104—114.

²⁵ *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Beč 1886.

²⁶ T. Maretić »Crtime«, *ARj* 23, str. 44.

²⁷ M. G. Bartoli *Das Dalmatische I—II*, Beč 1906.

bične važnosti, jer je Budmani svojim opreznim ali jednoznačnim zaključcima dao naslutiti da je na našoj obali morao postojati jedan poseban romanski tip jezika. Zato ćemo citirati njegove »susrete« s danas već potpuno jasnom sačuvanošću velarnog konsonanta pred svijetlim vokalima: npr. s. v. *kapula* (4, 849) »jamačno postaje od romanskoga deminutiva riječi *cepa*... lat. *c* ostaje *k* po čemu se vidi da je ostatak romanskoga jezika što se negda govorio u primorju«; s. v. *kimak* (4, 952) »riječ je romanska od lat. *cimex*, uprav od acc. sing. *cimicem*... oba lat. *c* ostaju grlena (*k*), po čemu se vidi da je riječ iz romanskoga jezika što se negda govorio u primorju«; s. v. *kelomna* (4, 934) »columna. Riječ je romanska iz jezika koji se negda govorio po istočnoj obali Jadranskoga mora«; s. v. *kijerna* (4, 949) »riječ je jamačno tuđa; u talijanskom (mletačkom) dijalektu po Dalmaciji i hrvatskom primorju kaže se *cherna*; ali ne znam ima li ovakva riječ u Italiji, gdje opet ima *cerna* za drugu ribu... zar je *cherna* i *kijerna* iz primorskoga jezika romanskoga?».

Nešto su manje stroge etimološke naznake u članku *ketiti* (4, 942), gdje kaže: »Nepoznata postaća — ali ipak navodi neke usporedbe koje su s gledišta etimologije pertinentne — »isporedi arb. *k'et*, mirim, *k'etem*, mirim se, što vađa da postaje od lat. *quietus*, tal. *cheto* (vidi G. Meyer, etymol. wörterb. der albanesischen spr. 224).« Skok (2, 76) mu kasnije daje za pravo, jer ni danas ta etimologija nije dokraja riješena: »Budmani ispravno uspoređuje arb. *qet*, *qetem* 'mirim, mirim se' i zaključuje da *ketiti* može biti i posuđenica iz dalmatskoga.«

Kao što vidimo, u obradi riječi sa *k* (IV i V knjiga) Budmani je odlučan u tvrdnji o postojanju posebnog romanskog jezika, a to još nije bio u obradi II i III knjige, gdje vidimo znatnija oklijevanja i neodlučna tumačenja. Kada tumači riječ *dupin* (2, 891), koju zbog fonetskih razloga ne može izvesti ni iz latinskoga ni iz talijanskoga (*delphinus*, *delfino*), o postanju govori nesigurno: »postaje od latinske ili romanske riječi, kod koje se *el* promijenilo na *l*, a ovo poslije na *u*, a *f* se promijenilo na *p*.« Tu još ne govori o posebnom romanskom jeziku koji će mu se, kao što smo vidjeli, pri obradi riječi *kapula*, *kimak*, itd. nametnuti sa svom jasnoćom i sigurnošću. No još jedan korak naprijed učinio je Budmani obrađujući dubrovački lik *lukijerna* (6, 212) »žizak«, gdje, sad već posve siguran i bez ikakva ograđivanja, tvrdi: »riječ je dalmatska, od lat. *lucerna*, isp. *kelomna*, što samo može značiti da je čitao tek izišlog Bartolija²⁸. Tu se dalmatski jezik naziva dalmatskim, a ne više »romanski jezik što se negda govorio u primorju«. Međutim, zanimljivo je baš ovdje istaći da će Maretić taj isti posebni romanski jezik, tumačeći likove *plakir*, *plakijer* (9, 951), nazvati »negdašnjim romansko-dalmatinskim narječjem«, dok će S. Musulin 1953. za etimologiju dubrovačkog *rekesa* (13, 860) »oseka« reći »iz dubrovačko-romanskog izgovora«, bez obzira na to što u istom članku kao izvor za Rječnik citira Skokovu *Terminologiju* (21), gdje se govori da je *rekesa* došla iz »dalmatno-romanskog jezika«.

Tomo Maretić je najdulje obrađivao i uređivao Rječnik — gotovo punu 31 godinu (1907—1938) i obradio je od *maslo* do *pršutina*. Bio je ujedno i najoštrij ali i najkonstruktivniji kritičar načina obrade svojih prethodnika²⁹.

²⁸ Bartolijevo je djelo (v. bilj. 27) izišlo 1906, a VI knjiga Rječnika nosi godine 1904—1906.

²⁹ U »Crticama o Rječniku naše Akademije« Maretić je osim historijata nastajanja Rječnika (odabir, prikupljanje građe, ispisivanje ceduljica, itd.) dao i potanku i vrlo pertinentnu analizu načina obrade Daničićeve i Budmanijeve i sve uspoređivao sa svojim shvaćanjem rječničke obrade i načinom što ga je primjenjivao.

U etimološkoj je obradi postupio upravo u skladu s kritikama koje je najviše uputio Daničiću. Drugim riječima, prihvatio je Budmanijev način etimologiziranja slavenskih riječi: navodi paralelne likove u slavenskim i drugim indoevropskim jezicima i vrlo oprezno barata s indoevropskim korijenima i njihovim značenjima. Ilustrirat ćemo takav način obrade samo na primjeru leksema *meso* (6, 611), jer je izlišno navoditi sve dobre Mareticeve etimološke obrade slavenskih riječi koje su potvrđene u Skoku: »Riječ se nalazi u svim slav. jezicima, na pr. staroslov. *měso*, rus. *мясо*, češ. *maso* pol. *mięso*, a imaju je i neki indoevr. jezici: staroind. *mānsa*, ili *mās*, lit. *mėsa*, got. *mimz*. Korijenu se ne može značenje odrediti.«

Maretić je, u načelu, u tumačenju postanja tuđica bio vrlo oprezan. Naime, kada nije posve siguran u podrijetlo pojedine riječi on radije kaže »tamna postaňa« ili »postaňa nejasno«, npr. *mriľuj* (7, 61) »riječ tamna značenja i postaňa«³⁰, *onđruna* (9, 2) »riječ tamna značenja i postaňa«³¹, *onukle* (9, 10) »jare ili jaňe od godinu dana. Postaňa tamno«³², ili još 1. *ošet* m. i 2. *ošet* adj. (9, 319) »tamna postaňa, značenje kao da je lijep«³³.

Negdje naznačava likove koji bi mogli pomoći u tumačenju postanja dotične riječi. Pritome uzima u obzir, mada rijetko, i paralelni semantički razvoj u drugim jezicima, npr. *moranać* (7, 1) »postaňa nejasno, ali ispor. *marocchino* (fina koža iz zemlje koja se tal. zove Marocco)«.³⁴

Kad su u pitanju naše primorske riječi romanskog podrijetla, Maretić nije na Budmanijevoj visini, jer mu je ta strana naših tuđica manje poznata. Na temelju nekih fonetskih zakona, koje je Budmani već ranije uočio, Maretić za riječ *margin* (7, 58) zaključuje da je »iz negdašnjega dalmatinsko-romanskoga narječja u kojemu se *g* ispred *i* izgovaralo kao *g*, a ne palatalno kako je u današnjemu tal. jeziku«³⁵, a za *mrkijentu* (7, 65) kaže: »postaňa tamno; da nije iz negdašnjega dalmatinsko-romanskoga narječja?«³⁶

Međutim valja ipak naglasiti da je Maretić obradu Rječnika započeo nakon 1907, a tada su Bartoli i dalmatski jezik u suvremenoj Evropi bili dobro poznati. Spomenimo samo da je već 1907. izišao veći broj prikaza Bartolijeva djela: Th. Gartner, J. Jud, V. Brunelli, S. Pušćariu i dr.³⁷

Za konačno objašnjenje postanja mnogih riječi romanskog (dalmatskog) podrijetla valjat će čekati Skoka. Tako npr. za Marulićevo 1. *masur* (6, 507) Maretić kaže: »kuhiňnske sprave, usp. tal. *masserizia* i *masseria*, pokućstvo«, zatim kod *mašur* (6, 515) daje tumačenje: »poveća drvena zdjela. Riječ tamna postaňa«, a kod *misur* (6, 767) »sudić, čaša ili zdjelica« pokušava dati postanje riječi: »možda stoji u svezi s riječju *misa* koju imaju neki slav. jezici (staroslov., rus., češ., pol.) u značenju: zdjela, za koju se slav. riječ misli da je postala iz lat. *mensa* (sto, trpeza) možda preko grč. $\mu\lambda\nu\sigma\alpha$. Još bliže stoji arnautska riječ istoga značenja *misurea*. No, tek će

³⁰ Kasnije će to Skok (2, 340) ispravno protumačiti pomoću lat. *merula*.

³¹ Skok 2, 558: »Tal. (*l'*) *androne* prilaz«.

³² Skok 2, 558: »Od vlat. *annucius*, kllat. *annuculus*, od *annus*«.

³³ Skok 2, 574: »Od tal. *assettare* 'ordinare' (...) zbog *a > o* može da potječe iz starog dalmato-romanskoga«.

³⁴ Usp. Skok 2, 392.

³⁵ V. Skok 2, 407—8.

³⁶ V. Skok 2, 467.

³⁷ V. Ž. Muljačić »Bibliographie de linguistique romane — domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1906—1966)«, *Revue de Linguistique Romane* 33, 1969, str. 155.

Skok (2, 385) *masur* i *mašur* pravilno izvoditi iz lat. *missorium* i vidjeti u tim riječima dalmatoromanski ostatak, dok bi *misur* bio balkanski grecizam istoga postanja.

Kod drugih leksema, kao *orhan* (9, 165), *orkula* (9, 168), *osekaļ* (9, 190), *pagul* (9, 559), zatim toponim *Matokit* (6, 531)³⁸ i dr., Maretić uopće ne ulazi u pitanje postanja i priznaje da mu je porijeklo (a ponekad i značenje) riječi nejasno. Takav je postupak u svakom slučaju prihvatljiviji nego iznošenje neutemeljenih paralela ili ostavljanje porijekla bez ikakve naznake, kao što će to biti čest slučaj kod obrađivača koji su došli nakon Maretića.

No, učinili bismo nepravdu Maretiću kada ne bismo istakli i sve one brojne tuđice koje je savjesno protumačio. Navedimo samo neke od njih: *merak* (6, 604) »Iz tur. *mérak* (briga, strast, žela)«; *merdivene* (6, 604) »Riječ iz tur. (pers.) *nérdiven*, *mérdivén*... istoga značenja«; *merġan* (6, 605) »iz tur. *mérġan*«; *merit*, *meritati* (i ostale izvedenice) (6, 605) »lat. ili tal. *meritare*«; *merkati* (6, 606) »nem. *merken*«; *mortar* (7, 15) »Iz mlet. *mortar* (u književnom je tal. jeziku *mortajo* iz lat. *mortarium*)«; *mortifikati* (7, 15) »Iz tal. ili iz lat. *mortificare*«; *moruna* (7, 16) »Iz lat. (ili tal.) *murena*, a ovo iz grč. *μύρανα*. Lat. (i tal.) i grč. ime služi za osobitu morsku ribu, koja se u nauci zove Murena helena«; *naliĵep* (7, 417) »Iz tal. *nappello* (s premetnutim glasovima *p* i *l*)«; 1. *palača* (9, 581) »Iz lat. *palatium*«; *palačinka* (9, 581) »Iz mađ. riječi istoga značenja *palacsinta*«; *pantaruo* (9, 618) »Biće iz tal. *punteruolo*«; *pastrĳnak* (i. var., 9, 698) »Iz nem. *Pasternak* (pored *Pastinak*), a ovo je iz lat. *pastinaca*«. No, to ne znači da su sve ove etimologije i danas u potpunosti valjane, ali su to u svakom slučaju bile u vrijeme kada je Maretić redigirao Rječnik.

Maretićevom se smrću, 1938. godine, rad na Rječniku prekida za više od deset godina. Ponovno počinje izlaziti tek 1953. s dvanaestom knjigom. U tom nastavku obrade Rječnik doživljava svoju najznačajniju promjenu: umjesto jednog obrađivača, koji je istodobno bio urednik i snosio čitav teret obrade i odgovornost za svoj tekst, dalju obradu Rječnika nastavlja kolektiv od petnaest obrađivača (kojih se broj mijenjao). Stoga nije nimalo čudno što se Rječnik u drugoj svojoj polovici znatno razlikuje i opsegom i obradom. Opaža se to i u etimološkim naznakama. Naime, iako su prije toga često bile neujednačene, ipak su, barem u onim cjelinama što su ih obradili Daničić, Budmani i Maretić, pokazivale jedinstven stav svakog obrađivača. Od riječi *pršutina* dalje te jedinstvenosti više nema. Svaki obrađivač ne samo da u dio koji obrađuje unosi svoje gledanje na pitanje postanja leksičkih jedinica i svoj stav o potrebi ili o suvišnosti etimoloških naznaka, već nužno unosi i svoj stupanj poznavanja leksikografije, svoju strogost formulacija i naravno svoju kvalitetu rada. Prema tome, lako je ustanoviti da je, u pogledu pitanja koje nas ovdje zaokuplja, druga polovica Rječnika neusporedivo raznolikija od prve i da ju je mnogo teže, ako ne i nemoguće, jednoznačno okarakterizirati. Doduše, postojao je jedan urednik, Stjepan Musulin, koji je uredio gotovo čitav tekst poslijeratnog dijela Rječnika, i to sam od XII do XVIII knjige, a zajedno sa Slavkom Pavešićem od XIX do XXII. Osim toga, od XII do XVII knjige tekst su pregledavali i odobrivali D. Boranić i P. Skok, i to Boranić do kraja slova Š, a Skok do kraja slova S. Rječnik je, istina, izlazio bržim ritmom, ali su se — kao što se moglo i očekivati kad na istom poslu radi više obrađivača — neujednačenosti produbljavale.

³⁸ Za sve ove etimologije redom, v. Skok 2, 389—10; 2, 565; 2, 570; 2, 585.

O Musulinovu uređivačkom stavu rječito nam govori svjedočanstvo njegova najbližeg suradnika, što ga je iznio u *Dodatku* 23. knjige na str. 126: »U svom uredničkom radu bio je široka obzora, rado se savjetovao i uzimao u obzir svačije mišljenje. Obrađivačima je ostavljao slobodu da rade kako najbolje znaju (...) i nije mnogo dirao u obrade pojedinih obrađivača, pouzdavajući se u njihovu znanstvenu savjest. Smatrao je da je u kolektivnom radu, koji je tada uveden u obradu Rječnika, nemoguće sasvim ujednačiti način analize, sređivanja i podjelu materijala i da je nepotrebno, možda čak i štetno, težnjom za ujednačenošću obrade sputavati stvaralački rad obrađivača.« Međutim, taj u biti pošten i duboko humanistički Musulinov stav teško je primjenjiv kad je u pitanju timski rad na strogom opisivanju vrijednosti što je donosi, u suštini neorganizirana i neograničiva, leksička masa koja se kao na jedini princip organizacije može osloniti samo na abecedni red. Obrada rječnika tako nužno postaje egzaktni posao u kojem svako odvajanje od unaprijed zacrtanog načela može uroditi samo štetnim posljedicama. Zato možemo ukratko reći da je svaki obrađivač unosio svoja gledanja ne samo u opću prezentaciju članaka već se različito odnosio i prema etimološkim naznakama.

Za slavenske riječi načelno možemo reći da se i dalje navodi etimologija onako kako je donosi Miklošič, s paralelnim likovima u slavenskim jezicima. U obzir se uzimaju i donekle suvremenije etimološke rasprave, pa srećemo imena kao što su Matzenauer, Brückner, Holde, Walde, Pokorny, Šafařík, Jireček, Vl. Mažuranić i dr. Spomenimo samo nekoliko natuknica kod kojih je tako postupljeno: *remen* (13, 863), *rezati* (13, 914), 1. *riba* (13, 924), *sebar* (14, 768), itd.

Unatoč tom principu nalazimo riječi koje nemaju nikakvih etimoloških naznaka: *spona* (16, 68), 1. *spor* (16, 71), 1. *utva* (20, 147), *vižao* (21, 48), itd.

Izvedenice slavenskog podrijetla uglavnom se ne povezuju s osnovnom riječju gdje je navedena etimologija, što bi i te kako bilo nužno, jer rječnik se piše i za prosječnog čitatelja bez neke dublje lingvističke naobrazbe i bez poznavanja tvorbenih i etimoloških veza.

Pogledamo li skupinu istokorijenskih riječi *vječan* (21, 49), *vječit* (21, 50), *vječnost* (21, 50), *vjekovati* (21, 55), *vjekovit* (id.), *vjekovječan* (21, 62), *vjekovječnost* (21, 62), *vjekovni* (id.), vidimo da one ni na koji način nisu povezane s osnovnom riječju *vijek* (20, 758), gdje je etimološka naznaka, već se posve arbitrarno kod *vjekjovječan* navode istovjetni likovi u ruskom, ukrajinskom, češkom i slovenskom, a kod *vjekovječnost* nalazimo podatak: »Od slav. jezika samo u rus. вековечность«. ³⁹

Tako je postupljeno i s leksemima 1. *sitnež* (15, 81), *sitniž* (15, 84), 1. *sitnica* (15, 82), *sitničariti* (15, 83), *sitničarstvo* (15, 83), *sitnarija* (15, 81), *sitniti* (15, 84) koji nisu povezani s riječju *sitan* (15, 75), s kojom su u tvorbenoj vezi. Međutim, etimološki su povezani *sito* sa *sitan*, gdje se kaže: »Od osnove, koja je u imen. *sito* i nast. -n«, a kod *sito* (15, 85) je naveden ie. korijen *si-* »od kojega je i sijati«. Na taj je način povezan i *sijati* (14, 911), a tamo se donose mišljenja Mladenova i Holuba o korijenima; prvi misli da je to korijen *sei*, a drugi *seia*.

Navest ćemo i primjer za skupinu istokorijenskih riječi 1. *ruña* (14, 316) »dlaka na tijelu životinja, vuna, runo«, *ruñat* (14, 317) »u koga je puno ruña, dlaka«, *ruñav* (id.), *ruñast* (14, 317), 1. *ruñavac* (14, 318) koje nisu povezane s osnovnom riječju 1. *runo* (14, 315), gdje se navodi etimološki podatak i upućuje samo na dublete

³⁹ V. Skok 3, 590.

drugoga roda: »Riječ je stara i nalazi se u svim slav. jezicima (...) u našem jeziku dolazi ta riječ u tri lika i u sva tri roda; ispor. *run* i *runa*.«⁴⁰

Jednako se postupilo i s jednom drugom skupinom istokorijenskih riječi *spodoba*, *spodoban*, 1. *spodobiti*, *spodobito*, *spodoblje* (16, 38—42), zatim *udoban*, *udobnost* (19, 240). Te tvorenice nisu povezane sa zajedničkim etimonom, a on se nalazi u riječi *dob*, *doba* (2, 487), ali se zato kod svake izvedenice posebno citiraju svi oni slavenski jezici koji pokazuju odgovarajuće likove: npr. *spodoba* (16, 38) »od slav. jezika u rus., češ. i slov.«, ili *spodoban* (16, 38) »od slavenskih jezika u ukraj., pol. i slov.«, itd., dok je u Maretićevoj obradi riječ *podoba* (10, 291) i izvedenice (*podoban*, *podobiti*, *podobati*) povezana s osnovnom riječi *doba*: »Riječ je postala od *po-doba*.«⁴¹

S druge pak strane, neki su obrađivači smatrali da bi takve riječi trebalo etimološki povezati pa su to u svojoj obradi i provodili. Postupio je tako J. Hamm sa svim semantički značajnijim izvedenicama od hrv. ili srp. osnove *sir*, pa je *sirov* (15, 68) povezao s izvedenicama *sjerov*, *surov*, *sirutka*, *surutka*, a u obradi riječi *sirutka* (15, 67) doslovce kaže: »izvodi se od korijena *sūr-*, koji kod nas daje *sir-* i *sur-*« i povezuje je sa *sir*, *sirov*, *surov*, *sirutka*. Međutim, kad je obrada riječi *surov*, *surutka*, *surutva* (17, 51) hirom abecednog reda pripala drugom obrađivaču, ovaj nije poveo računa o Hammovim etimološkim naznakama, već je postupio na svoj način i tako u korpus istoga rječnika unio ako ne druga, a ono drugačija tumačenja.

U etimološkoj obradi riječi stranoga podrijetla vlada poprilično šarenilo.

Ekstremni su slučajevi kada nema nikakve etimologije, pa čak ni maretićevske naznake »tamna postaňa«: npr. ss. vv. *rujba* (14, 252), *sirena* (15, 53), *skudla* (15, 362), *sprta* (16, 138), *škanatica* (17, 649—50), *šilež* (17, 594), *špirlica* (17, 737), *tuňa* (18, 916), *tambuč* (18, 55).⁴²

Čitatelju se često može nametnuti pitanje kako treba shvatiti tekst potvrde koji slučajno govori o etimologiji natuknice (bez obzira na to bila ona točna ili ne bila, slagao se s njome obrađivač ili ne slagao), dok se na mjestu gdje bi etimologija morala biti o njoj uopće ne govori.

Vrlo je ilustrativan primjer obrada leksema *žmul* (*žmulj*) 23, 465. U četrdesetak redaka toga članka navode se oblici i historijske potvrde iz rječnika i iz pisaca. Između tih potvrda gotovo da se i gubi stroga i jednoznačna Rešetarova etimologija te riječi, što ju je dao u svom radu o jeziku Marina Držića (*Rad*, 248). Naime, iza Vladimirovića, Zore, potvrda iz Poljica i Zaostroga, vrlo je teško očekivati da će se gotovo pri dnu članka naći pravilno iznesena etimologija. No, tu moramo iznijeti još nešto. U svome radu Rešetar pokazuje odlično poznavanje i Bartolijevih i Skokovih radova o dalmatskom i neprestano govori o *dalmatskom* porijeklu nekih riječi (str. 216—17) koje suprotstavlja riječima iz mletačkog ili drugoga romanskog stadija. Tako je postupio i za riječ *žmul*. No uza sve to, u Rječniku, gdje se citira Rešetar, čitamo — dalmatinski (!).⁴³

Spomenimo i obradu leksema *sikur* (14, 923), gdje nema etimološkog podatka, ali se citira Zore⁴⁴ koji riječ i semantički i etimološki tumači na svoj način: »sikur,

⁴⁰ V. Skok 3, 171 s. v. *run*.

⁴¹ Usp. Skok 1, 419 s. v. *dōb*. dok F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* (1977) 1, 105, razlikuje dvije osnove s dva različita značenja: *doba* I »način, vrsta« i *doba* II »časovno obdobje«.

⁴² Za sve etimologije redom v. Skok u 3. knjizi: 168, 243, 271, 313, 398, 392, 410, 441, 523.

⁴³ Za etim. v. Skok 3, 432 s. v. *Mislučajnica*, 3, 483 s. v. *munčjela*.

⁴⁴ »Dubrovačke tuđinke«, *Spomenik* 26, Beograd 1895.

pouzdan; lat. *securus*»; ili još *sipa* (15, 47), koja je definirana kao »morska životinja«, uz navođenje Brusinina citata iz *Rada* 171: »Sipa, iz lat. *sepia*, a narodne su riječi *crnilica*, *crnokrvka*, *krakatnica*«.

Navedeni primjeri zbuduju tim više što u Rječniku ima članaka koji sadrže i potvrdu s tekstom koji slučajno govori o etimologiji natuknice, ali se etimološki podatak navodi i na svome mjestu. Karakterističan je primjer riječ *skapular* (15, 200), gdje se kaže »u fratarskom odijelu dio oko vrata i pleća. Od tal. *scapolare*«, a završava potvrdom iz L. Zore (*o. c.*) u kojoj se govori o tal. *scapolare*. Ovdje se moramo zapitati, ako je već postanje iste riječi dva puta navedeno, zašto barem jednom nije naznačena semantička vrijednost izvorne riječi koju smo preuzeli. Vidjet ćemo da bi to bilo i te kako nužno jer nakon riječi *skapular* slijedi posuđeni gl. *skapulati* (15, 200) »spasti«. Kako i ta riječ potječe iz tal. *scapolare*, što je naznačeno, a koje je formalno jednako sa *scapolare* »naplećnik«, prosječni čitatelj rječnika nužno mora zaključiti da su obje riječi potekle iz istog leksičkog elementa, što bi bilo posve krivo, jer *scapolare* »pobjeći izbaviti se« je glagol s jednim značenjem, a *scapolare* »naplećnik« je imenica s posve drugim, od prvoga neovisnim značenjem.

Kod nekih pak riječi nalazimo oba postupka. Naime, obrađivač prihvaća etimologiju iz citata koji posebno ističe i dodaje samo izvor te potvrde. Npr. s. v. *skancija* (15, 197) »pregradak na polici. Od mlet. *scanzia*. Zore (dubr. tuđ. 20)»; ili ss. vv. *skandalet* (15, 198) i *skaldalet* (15, 194) gdje stoji: »grijaonica, kojom se ugrijava posteļa od tal. *scaldaletto*« a, budući da je takav tekst i u jedinjoj potvrdi, na kraju se članka dodaje samo: »Govori se u Dubrovniku. Zore (dubr. tuđ. 20).«

Moramo se zapitati zašto se dubrovačka potvrda *skurtati* »skratiti«, za koju Rešetar u spomenutoj studiji posebno naglašava da smo je preuzeli iz mlet. *scurtar*, a ne iz toskanskoga (na što je upozorio nekoliko redaka više), a zatim naveo poseban toskanski lik *accorciare*, u Rječniku (15, 382) jednostavno pretvara u krivo objašnjenje »iz tal. (mletač.) *scortar*«, i pritom se citira mjesto iz Rešetarove studije ali bez teksta potvrde. Međutim, tako postupiti znači činiti krivo Rešetaru, jer bi se iz toga mjesta u Rječniku moglo zaključiti da Rešetar ne razlikuje mlet. *scortar* »accom-pagnare«, od mlet. *scurtar* »scorciare«, a takvu grešku Rešetar nije učinio niti je mogao učiniti.

Navedimo još samo jedan primjer etimološke obrade koji je bizaran po tome što se etimološki podatak ne donosi na svome mjestu, a potvrda u kojoj se točno naznačava podrijetlo tog leksema u Rječniku je krivo prepisana. Naime, s. v. *spičar* »trgovac mirodijama; apotekar« (16, 20), između drugih potvrda citira se i Rešetarova rasprava iz *Rada* 248 (str. 219), gdje on donosi ispravnu etimologiju »ml. *spezier* (to. *speziale*)«, a u Rječniku čitamo »mlet. *specier*, tosk. *speciale*« (!).

Zaustavit ćemo se još na obradi botaničkih i zooloških naziva stranoga podrijetla.

Nerijetko se srećemo s pučkim oznakama za biljne i životinjske vrste koje nas zbog svoje tobožnje podudarnosti s dijelom znanstvenog naziva mogu navesti na zaključak da sistematski naziv predstavlja zapravo etimologiju. To su možda pomislili i obrađivači i smatrali da je time riješeno pitanje etimologije. Međutim, takav postupak unosi još jednu posebnost u etimološku obradu riječi koju možemo shvatiti samo kao izostanak etimološke naznake. To potvrđuju brojni primjeri gdje takva poklapanja nema, a nema ni tumačenja postanja.

Evo nekoliko primjera za poklapanje pučkog i sustavnog naziva: *rozmarin* (14, 194) »biljka kojoj je lat. ime *rosmarinus officinalis*»; *sapunika* (14, 635) »biljka

sapunika i sapuñaća, lat. saponaria»; *salpa* (15, 543) »morska riba, box salpa«. Tamo gdje takva poklapanja nema, izostanak etimologije upada u oči: *šeboj* (17, 518) »cvijet koji se lat. zove cheiranthus cheiri»; *sargac* (14, 647) »morska riba, lat. pagellus mormyrus»; *skaram* (15, 200) »vrsta ribe koja se lat. zove sphyraena vulgaris«

Obrada natuknice 2. *rep* (13, 875) zbunjuje zbog toga što se izdvaja u posebnu natuknicu (kao da bi bila drugoga korijena nego što je 1. *rep*), a etimologija se ne donosi. Osim toga definicija je »isto što *hobotnica*«. Međutim, pogledamo li tekst potvrde, vidimo da je to citat iz Belostenčeva rječnika koji s. v. *polypus* kaže: »hobotnica, morska riba s vnogemi repi«. Riječ je očito o gruboj omaški, ali i s druge strane rječito govori o stavu prema kajkavskom dijalektu.

Zadržat ćemo se nešto opširnije na obradi fitonima jer nam je ta klasa apelativa najbliža. Fitonimi stranoga podrijetla najčešće u jeziku primaocu pokazuju velik broj varijantnih likova, a baš to bogatstvo varijanata može govoriti i o različitom putu jezičnog posuđivanja. Uzmimo kao primjer nazive za biljku *šafran* (arapskog podrijetla) iz roda *Crocus*. Igram početnih slova, nazivi za tu biljku protežu se od prvog do posljednjeg sveska, a upravo se na temelju početnih slova (*c, č, dž, s, š, ž*) može ispravno zaključivati o izvorima, tj. o jezicima posrednicima preko kojih smo te nazive primali. No, na koji je način povezano tih 15 natuknica, najbolje će se vidjeti iz popisa natuknica s popratnim tekstom rječničke obrade i grafičkog prikaza povezivanja tih istih natuknica:

cafaran (1, 752) *vidi cafran*.

cafran (*ib.*) *crocus*. *tal.* zafferano, *od arap.* zaferân. *isporedi cafaran, čafran, šafran*.

caforan (*ib.*) *crocus*, *cafran*. *isporedi cafaran*.

caforan (1, 818) *crocus sativus* L. *vidi caforan, cafran*.

čafran (1, 879) *crocus*, *šafran*. *isporedi cafran gdje i postahe vidi*.

gafran (3, 528) *vidi čafran*.

safaran (14, 462) *šafran*; *od arap.* riječi za 'ferân.

safran (14, 463) *isto što šafran*; *vidi tamo*.

sapran (14, 632) *isto što safran i šafran*.

1. *šafran* (17, 443) *crocus*; *ispor.* zafran, cafran, čafran, šavran. *ispor. turski zafran prema arap.* az-zafaran.

šavran (17, 508) *ime biljke*; *vidi šafran i čafran*; *iz perz.-arap.* zafaran.

zafaran (21, 843) *isto što šafran*; *od tur.* zafran.

zafran (*ib.*) *isto što šafran, gdje vidi postahe*; *ispor.* zafaran i žafran.

1. *žafran* (23, 217) *isto što šafran (vidi tamo)*.

žufran (23, 491) *ime biljci*; *isto što šafran*; *tal.* zafferone.

U Rječniku se dakle pojavljuje 15 natuknica koje se sve odnose na istu biljku, iste konačne etimologije, ali s tri jezika posrednika. Međutim, za tu se etimologiju navodi 7 etimona iz nekoliko jezika; 6 puta se natuknice upućuju sa *vidi*, 2 puta sa *vidi tamo*, 2 puta *gdje i postahe vidi*, 7 puta *isto što*, a 11 puta sa *isporedi*. Definicija koja je neobično raznolika daje se na 5 mjesta, od toga 2 puta glasi »ime biljke«, a sustavni naziv, potpun ili nepotpun, označava se na 5 mjesta. Jedino je lik *safaran*, da tako kažemo, autonoman, jer ima i definiciju i etimologiju i nije povezan ni s jednom varijantom, niti ijedna na njega upućuje.

sparag (15, 947) isto što *sparog* (v. *šparog*).

sparjoga (15, 949) vidi *sparoga*.

sparog (ib.) vidi *sparoga*.

1. *sparoga* (ib.) biljka koja se varena jede; vidi *šparoga*.

sparogva (ib.) *sparoga*.

šparaga (17, 725) ime biljci koja se lat. zove *asparagus*. vidi *šparog*.

šparga (17, 726) ime biljci koja se lat. zove *asparagus*.

šparglin (ib.) isto što *šparga*, biljka *asparagus*.

šparglin (ib.) isto što *šparglin*, *šparga*; *asparagus*.

šparog (ib.) ime biljci, koja se lat. zove *asparagus*, od kojega je i *postalo*; vidi *šparga*, *šparglin*, *šparglin*.

šparoga (ib.) isto što *šparog*, *šparga*, *šparglin*, *šparglin*.

Iz iznesenoga vidimo da među 11 varijanata naziva za sparogu postoje likovi koji su osamljeni (*sparogva*), tj. bez etimoloških i semantičkih povezivanja s ostalim varijantama, da postoje likovi (*sparag*, *sparjoga*, *sparog*) kod kojih se čitatelj upućuje na druge natuknice, a kod tih pak nema ni etimologije ni definicije, odnosno identifikacije, što je za biljku pertinente, i konačno vidimo da nema lika kod kojega bi se doznalo svo bogatstvo varijanata. Osim toga, postanje riječi, koje se poklapa sa znanstvenim nazivom, naznačeno je samo kod *šparog*, a ni spomena nema o različitim izvorima iz kojih su pojedini likovi ušli u naš jezik.

Kad bismo sve htjeli sažeti i odgovoriti na pitanje kako je etimologija prošla konkretno u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, mogli bismo ovako zaključiti:

— Etimološke se naznake Đure Daničića ne mogu smatrati etimologijama u smislu kako ih mi danas shvaćamo; one se gotovo isključivo temelje na primjeni Fickovih korijenja.

— Etimologiziranje Pera Budmanija mnogo je bliže našem gledanju. Brižljivo prateći lingvističku literaturu, on u Rječnik unosi njemu suvremena gledanja, a u objašnjavanju tuđih elemenata na jadranskoj obali ide čak i ispred svoga vremena.

— Tomo Maretić unosi najviše reda i jednoobraznosti u etimološke naznake, a uz to je i najoštriji kritičar svojih prethodnika.

— Skupina obrađivača koja je nastavila rad gdje je Maretić stao unosi različita gledanja u obradu, a ne postoji ni ujednačen stav prema potrebi i načinu etimoloških naznaka. Nakon Daničića, Budmanija i Maretića, koji su bili i pisci i redaktori i urednici, tekst Rječnika nema ujednačene obrade, pa su zbog toga i etimološke naznake u tom dijelu Rječnika neujednačene.

Dok se na prvim stranicama Rječnika vidi da je na obradi prošlo gotovo sto godina, promatramo li ga kao cjelinu, iz njega se ipak ne može vidjeti koliko su lingvistika, a navlastito leksikologija i etimologija, kroz tih stotinu godina napredovale.

Valjalo bi ipak na kraju ukratko odgovoriti na pitanje: kakvo bi mjesto etimologija morala imati u jednom povijesnom rječniku?

Etimologija i semantičko-kronološka klasifikacija u takvu su rječniku neodvojive, jer je, osim u malom broju slučajeva, višestrukost potvrđenih historijskih likova često odlučna pri određivanju postanja, jednako onako kao što etimon olakšava preciziranje semantičke vrijednosti.

Etimologija, koja bi trebala biti povijest ili, danas, i *biografija riječi* (Kurt Baldinger), ne može zanemariti, a navlastito ne u velikom povijesnom rječniku,

sav kompleks potvrda, datacija, semantičkih i stilističkih nijansi, ona mora biti takva da se u njoj vidi, kako Y. Malkiel kaže, *završna točka leksikološke analize*. Etimologija je, kako se J. Grimm slikovito izrazio, sol i začim rječniku.

RÉSUMÉ

LES ANNOTATIONS ETYMOLOGIQUES DANS LE DICTIONNAIRE DE LA LANGUE CROATE OU SERBE DE L'ACADEMIE YUGOSLAVE

On ne saurait donner qu'une réponse partielle à la question comment sont conçues et présentées les étymologies dans le plus grand dictionnaire historique de la langue croate ou serbe de l'Académie Yougoslave (*ARj*). Si l'on prend en considération que l'élaboration de l'*ARj* s'étale sur plus de neuf décennies et qu'au moins quatre rédacteurs-auteurs et plusieurs équipes se sont succédées dans sa rédaction, il est évident qu'on ne peut pas se faire une idée générale sur les annotations étymologiques mais qu'il faut rendre compte de leur présentation dans les parties de l'*ARj* rédigées par les rédacteurs successifs.

Les étymologies de Đuro Daničić (rédacteur de 1880 à 1882: *A — ČOBO*), qui fut l'initiateur et le premier rédacteur de l'*ARj*, ne sont pas des étymologies dans le sens que nous donnons à ce terme. C'est en effet l'application stricte des racines monosyllabiques indo-européennes, telles que les avait élaborées son contemporain, le comparatiste A. Fick (1874).

Les étymologies de Pero Budmani (rédacteur de 1883 à 1907: *D — MASLINSKI*) sont beaucoup plus proches de notre façon de considérer l'étymologie. Budmani était au courant des progrès de la discipline étymologique de son temps, ce qui a eu pour résultat que ses annotations étymologiques précédaient parfois l'étymologie de son temps. Ceci vaut surtout pour l'origine des éléments alloglottiques de la côte adriatique et pour ses vues sur l'existence du dalmate qui précédèrent de plusieurs années l'oeuvre maîtresse de Matteo Bartoli.

Tomo Maretić (rédacteur de 1907 à 1938: *MASLO — PRŠUTINA*) a mis de l'ordre dans la présentation des annotations étymologiques tout en critiquant et même en désapprouvant le travail de ses prédécesseurs.

La mort de Maretić et la Deuxième Guerre mondiale ont interrompu le travail sur l'*ARj* qui ne fut repris qu'en 1953, cette fois par une équipe qui avait à sa tête Stjepan Musulin. A la différence de Daničić, Budmani et Maretić, qui étaient en même temps auteurs et rédacteurs de leur propre texte, la nouvelle équipe apportait forcément un autre style, chaque auteur faisant valoir ses appréciations personnelles sur l'importance et l'étendue des annotations étymologiques, ce qui a eu pour résultat que l'étymologie dans cette partie du Dictionnaire est présentée d'une façon très inégale.